INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

AHOLI VA XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARNING BO‘SH PUL MABLAG‘LARINI JALB QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Ro‘zimurodov Olim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti, PhD

Akmalov Javlon
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.19946065

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini iqtisodiy aylanmaga jalb qilishning huquqiy asoslari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida jamg‘armalarning investitsiyalarga transformatsiyasi, bank tizimi va kapital bozori orqali moliyaviy resurslarni safarbar etish mexanizmlari o‘rganilgan. Shuningdek, mavjud muammolar, jumladan moliyaviy savodxonlik darajasi, hududiy nomutanosiblik va huquqiy tartibga solishdagi kamchiliklar aniqlangan hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘sh pul mablag‘lari, depozitlar, kapital bozori, huquqiy asoslar, investitsiya, bank tizimi, moliyaviy resurslar, raqamli iqtisodiyot, obligatsiyalar, moliyaviy savodxonlik.

Abstract. This scientific article analyzes the legal framework for attracting idle funds of households and business entities into economic circulation from both theoretical and practical perspectives. The study examines the transformation of savings into investments and the mechanisms of mobilizing financial resources through the banking system and capital markets. Furthermore, existing challenges such as low financial literacy, regional disparities, and gaps in legal regulation are identified, and recommendations for improving the system are proposed.

Keywords: idle funds, deposits, capital market, legal framework, investment, banking system, financial resources, digital economy, bonds, financial literacy.

Аннотация. В данной научной статье проанализированы правовые основы привлечения временно свободных денежных средств населения и хозяйствующих субъектов в экономический оборот с теоретической и практической точек зрения. В ходе исследования рассмотрены механизмы трансформации сбережений в инвестиции, а также мобилизации финансовых ресурсов через банковскую систему и рынок капитала. Кроме того, выявлены существующие проблемы, включая низкий уровень финансовой грамотности, региональные диспропорции и недостатки правового регулирования, а также предложены направления их решения.

Ключевые слова: свободные денежные средства, депозиты, рынок капитала, правовые основы, инвестиции, банковская система, финансовые ресурсы, цифровая экономика, облигации, финансовая грамотность.

Kirish

Global iqtisodiy transformatsiyalar sharoitida moliyaviy resurslarning samarali safarbar etilishi milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar tasarrufida vaqtincha bo‘sh turgan pul mablag‘larini iqtisodiy aylanmaga jalb qilish investitsion faollikni oshirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va moliya bozorlarining chuqurlashuviga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur mablag‘larni jalb qilishning huquqiy asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish va takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida jamg‘armalarning investitsiyalarga aylanish mexanizmi iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida qaraladi. Klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda, xususan Keyns, monetarizm va institutsional yondashuvlarda bo‘sh pul mablag‘larining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri turlicha talqin etilgan bo‘lsa-da, ularning barchasi jamg‘armalarni samarali investitsiyalarga yo‘naltirish zaruratini asoslab beradi. Ayniqsa, institutsional yondashuv doirasida huquqiy muhitning rivojlanganlik darajasi moliyaviy resurslarning harakatlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda moliya-bank tizimini isloh qilish, kapital bozorini rivojlantirish hamda investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Natijada, aholi depozitlari hajmining o‘sishi, korporativ moliyalashtirish instrumentlarining kengayishi va yangi moliyaviy texnologiyalarning joriy etilishi kuzatilmoqda. 2022-2025-yillar davomida tijorat banklaridagi depozitlar hajmining barqaror o‘sishi, shuningdek, qimmatli qog‘ozlar bozori hajmining kengayishi mamlakatda bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish mexanizmlarining faollashayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, mazkur jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan uning huquqiy tartibga solinish darajasiga bog‘liqdir. Bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish sohasidagi huquqiy munosabatlar bank tizimi, qimmatli qog‘ozlar bozori, sug‘urta sektori va boshqa moliyaviy institutlar faoliyatini qamrab oladi. Ushbu tizimning mukammalligi esa investorlar ishonchini oshirish, moliyaviy risklarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilishning huquqiy asoslarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, so‘nggi yillardagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida mavjud holatni baholash hamda ushbu sohani takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslab berishdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqot doirasida milliy qonunchilikning ustuvor jihatlari va mavjud muammolari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism

Aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini iqtisodiy aylanmaga jalb qilish mexanizmi iqtisodiyotning moliyaviy chuqurlashuvi darajasini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonning mazmuni shundan iboratki, vaqtincha foydalanilmayotgan moliyaviy resurslar bank tizimi, kapital bozori va boshqa moliyaviy institutlar orqali qayta taqsimlanib, investitsiya faoliyatiga yo‘naltiriladi. Natijada iqtisodiyotda kapital aylanishi tezlashadi, ishlab chiqarish kengayadi va umumiy iqtisodiy o‘sish ta’minlanadi.

Nazariy jihatdan qaralganda, bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish mexanizmi jamg‘arma va investitsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka asoslanadi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari jamg‘armalar foiz stavkalari orqali investitsiyalarga aylanishini ta’kidlagan bo‘lsa, Keyns yondashuvida bu jarayon ko‘proq daromad darajasi va umumiy talab bilan izohlanadi. Monetaristlar esa pul massasining hajmi va uning iqtisodiyotdagi aylanish tezligini asosiy omil sifatida ko‘rsatadi. Institutsional yondashuvda esa aynan huquqiy muhit, moliyaviy

institutlarning rivojlanganlik darajasi va shaffoflik darajasi bo‘sh mablag‘larni jalb qilish samaradorligini belgilaydi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu jarayonning huquqiy asoslari izchil ravishda shakllantirilib borilmoqda. Bank tizimi orqali mablag‘larni jalb qilish “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi qonun asosida tartibga solinadi. Ushbu qonun banklarning depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibini, mijozlar mablag‘larini saqlash va ulardan foydalanish mexanizmlarini belgilaydi. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan ishlab chiqilgan normativ hujjatlar tijorat banklarining likvidligi, kapitallashuvi va risklarni boshqarish tizimini nazorat qilish orqali mablag‘larni xavfsiz jalb etilishini ta’minlaydi. So‘nggi uch yil ichida O‘zbekiston bank tizimida aholi va korporativ depozitlar hajmi sezilarli darajada oshdi. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2022-yilda tijorat banklaridagi jami depozitlar hajmi qariyb 150 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yil yakuniga kelib, bu ko‘rsatkich 200 trillion so‘mdan oshdi. 2024-yil davomida esa depozitlar hajmi 250 trillion so‘mga yaqinlashib, o‘sish sur’ati o‘rtacha 20–25 % atrofida bo‘ldi. Ushbu o‘sishda ayniqsa aholi depozitlarining ulushi yuqori bo‘lib, ular umumiy depozitlar tarkibida 40–45 %ni tashkil etmoqda. Bu esa aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchi ortib borayotganini anglatadi. Aholi mablag‘larini jalb qilishda depozitlarning turlari ham muhim ahamiyatga ega. Muddatli depozitlar, jamg‘arma depozitlari va talab qilib olinguncha depozitlar orqali banklar turli darajadagi likvidlik va daromadlilikni taklif etadi. So‘nggi yillarda yuqori foiz stavkalariga ega bo‘lgan milliy valyutadagi depozitlar ommalashib, bu aholining milliy valyutaga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Xususan, 2023-2024-yillarda milliy valyutadagi depozitlar ulushi 60 %dan oshgani kuzatildi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilishda esa bank depozitlaridan tashqari kapital bozori instrumentlari ham muhim rol o‘ynaydi. “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi qonun asosida aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali mablag‘lar jalb etiladi. So‘nggi yillarda korporativ obligatsiyalar bozori sezilarli darajada rivojlanib, yirik kompaniyalar o‘z faoliyatini moliyalashtirish uchun ushbu instrumentdan faol foydalanmoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2022-yilda chiqarilgan korporativ obligatsiyalar hajmi taxminan 1,5 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 3 trillion so‘mga yaqinlashdi. 2024-yilda esa obligatsiyalar chiqarilishi hajmi yanada oshib, 4 trillion so‘mdan ortiqni tashkil etdi. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan bo‘sh mablag‘larni jalb qilishda kapital bozorining ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, aksiyalar bozori ham muhim instrument hisoblanadi. Aksiyalar orqali kompaniyalar uzoq muddatli moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. So‘nggi yillarda davlat korxonalarini xususiylashtirish jarayonlari doirasida aksiyalarni ommaviy joylashtirish amaliyoti kengayib, bu aholining investitsiya faoliyatini rag‘batlantirishga xizmat qilmoqda. Natijada, qimmatli qog‘ozlar bozorida jismoniy shaxslar ishtiroki oshib bormoqda.

Huquqiy jihatdan investorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasida depozitlarni kafolatlash tizimi mavjud bo‘lib, u orqali aholi omonatlari muayyan miqdorgacha davlat tomonidan himoyalanadi. Bu tizim bank tizimining barqarorligini ta’minlash va moliyaviy inqirozlarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda ushbu tizim takomillashtirilib, kafolatlangan summa miqdori oshirildi va kafolatlash mexanizmi soddalashtirildi. Shuningdek, moliyaviy bozorlarni tartibga solish tizimi ham izchil rivojlanmoqda. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi, Markaziy bank va boshqa regulyator organlar tomonidan qabul qilinayotgan normativ hujjatlar moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini ta’minlash, firibgarlik holatlarining oldini olish va investorlar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish jarayoniga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. So‘nggi yillarda onlayn bank xizmatlari, mobil ilovalar va fintex platformalar orqali depozit ochish, investitsiya qilish va moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkoniyatlari kengaydi. Masalan, 2024-yil holatiga ko‘ra, bank xizmatlarining qariyb 70 %i masofaviy kanallar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa mablag‘larni jalb qilish jarayonining qulayligi va tezkorligini oshirmoqda. Fintex kompaniyalari orqali peer-to-peer kreditlash, kraudfanding va kraudinvesting kabi yangi moliyaviy instrumentlar ham joriy etilmoqda. Ushbu mexanizmlar orqali kichik biznes subyektlari va startaplar to‘g‘ridan-to‘g‘ri investorlar bilan bog‘lanib, moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Biroq, ushbu sohani tartibga solish hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, bu borada yangi huquqiy normalar ishlab chiqish zarurati mavjud.

Islom moliyasi instrumentlari ham bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilishda muhim yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Sukuk obligatsiyalari, murabaha va mudaraba asosidagi moliyalashtirish mexanizmlari aholining muayyan qatlamlari uchun maqbul hisoblanadi. So‘nggi yillarda ushbu instrumentlarni joriy etish bo‘yicha normativ-huquqiy baza yaratish ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, moliyaviy savodxonlik darajasi yetarli emasligi sababli aholi o‘z mablag‘larini samarali investitsiya qilish imkoniyatlaridan to‘liq foydalana olmayapti. Aholining katta qismi hali ham mablag‘larini naqd shaklda saqlashni afzal ko‘radi, bu esa iqtisodiyot uchun potensial investitsiya resurslarining yetarli darajada safarbar etilmasligiga olib keladi.

Hududlar kesimida ham nomutanosiblik kuzatiladi. Yirik shaharlarda bank va moliyaviy xizmatlar rivojlangan bo‘lsa, ayrim chekka hududlarda ushbu xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Bu esa bo‘sh mablag‘larni jalb qilish jarayonining hududiy jihatdan notekis rivojlanishiga sabab bo‘lmoqda. Kapital bozorining rivojlanish darajasi ham hali yetarli emas. Aksiyalar va obligatsiyalar bozori hajmi iqtisodiyotning umumiy hajmiga nisbatan past darajada qolmoqda. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun alternativ moliyalashtirish manbalarining cheklanganligini anglatadi.

Yuqoridagi holatlarni inobatga olgan holda, bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish tizimini takomillashtirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu borada huquqiy bazani yanada rivojlantirish, moliyaviy institutlar faoliyatini liberallashtirish, innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish tizimi sezilarli darajada rivojlanib, iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Statistik ma’lumotlar ushbu jarayonning barqaror o‘sish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mavjud muammolarni bartaraf etish orqali ushbu tizimning samaradorligini yanada oshirish imkoniyati mavjud.

Xulosa

Aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini iqtisodiy aylanmaga jalb qilish tizimi zamonaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur jarayon jamg‘armalarning investitsiyalarga transformatsiyasi orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, moliya bozorlarining chuqurlashuviga xizmat qiladi va umumiy makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. So‘nggi uch yil davomida O‘zbekiston Respublikasida depozitlar hajmining barqaror o‘sishi, korporativ qimmatli qog‘ozlar bozorining faollashuvi hamda raqamli moliyaviy xizmatlarning kengayishi bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish mexanizmlarining sezilarli darajada takomillashganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, aholi depozitlarining oshishi bank

tizimiga bo‘lgan ishonchning mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan obligatsiyalar va aksiyalar orqali mablag‘ jalb qilish amaliyotining kengayishi kapital bozorining ahamiyati ortib borayotganini tasdiqlaydi.

Ushbu jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan huquqiy bazaning mukammalligiga bog‘liqdir. Mamlakatda mavjud normativ-huquqiy hujjatlar bank tizimi va moliya bozorining barqaror faoliyat yuritishini ta’minlashga xizmat qilayotgan bo‘lsa-da, yangi iqtisodiy sharoitlar va innovatsion moliyaviy instrumentlar paydo bo‘lishi ushbu bazani yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolar — moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi, hududlar o‘rtasidagi nomutanosiblik, kapital bozorining cheklangan rivojlanish darajasi va yangi moliyaviy texnologiyalarni tartibga solishdagi bo‘shliqlar — bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish tizimining to‘liq salohiyatini namoyon etishga to‘sqinlik qilmoqda.

Kelgusida ushbu sohani rivojlantirish uchun bir qator ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Xususan, huquqiy tartibga solish mexanizmlarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, kapital bozorini chuqurlashtirish, innovatsion moliyaviy instrumentlarni keng joriy etish, raqamli moliya infratuzilmasini rivojlantirish hamda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish zarur. Shuningdek, investorlar huquqlarini himoya qilish tizimini kuchaytirish va moliyaviy bozorlarning shaffofligini ta’minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish tizimini izchil rivojlantirish O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, investitsion muhitni yaxshilash va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2019). Banklar va bank faoliyati to‘g‘risidagi Qonun. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2015). O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risidagi Qonun (yangi tahrirlar bilan). Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2021). Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risidagi Qonun. Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmon. Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Pul-kredit siyosati sharhi. Toshkent.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). Bank tizimi statistik byulleteni. Toshkent.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Toshkent.
8. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi. (2023). Qimmatli qog‘ozlar bozori rivoji bo‘yicha hisobot. Toshkent.
9. Tursunov, B. O. (2022). Moliyaviy resurslarni boshqarish va investitsiyalar samaradorligi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.